

# 1908'e doğru İttihat ve Terakki'nin yurtiçi ve yurtdışındaki örgütlenmesini ve ülkenin dört bir yanında ortaya çıkan halk ayaklanmalarının 1908 Devrimi'ndeki rolünü Prof. Dr. Aykut Kansu anlattı.

**Röportaj: Kansu Şarman**  
ksarman@doganburda.com

**I**ttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 Devrimi'ni gerçekleştiren ve Osmanlı'ya kalıcı biçimde anayasal rejimi getiren örgütlenmenin adıdır. Peki 1908'e gelinirken ülkenin durumu neydi? İttihatçıların devrim yapması nasıl gerçekleşti? Bu süreçte halkın tavrı nasıldı? Bu soruları İttihatçılar üzerinde çalışmış ve "1908 Devrimi" kitabının yazarı Prof. Dr. Aykut Kansu'ya sorduk.

**Kitabınızda 1908'in "tepeden devrim" olarak nitelenemeyeceğini ve bir seçkinciler hareketi olmadığını söylüyorsunuz' Bu tespitinizin gerekçeleri nedir?**

"Tepeden devrim" sosyal bilimlerde arkası doldurabilecek bir kavram değil. Hiçbir devrim tepeden olmaz. Tepeden devrimden kasıt, devleti yöneten üst düzey bürokratların yaptıkları reform hareketidir. Bürokrasinin içinde sorumlu makamlarda olanların var olan yönetimden hoşlanmayıp radikal değişiklik yapmış olmasına da "tepeden devrim" değil, "reform" deniyor. Devrimden anladığımız eğer düzenin radikal bir biçimde değişmesiyse, bunun tepeden olma ihtimali yok. Bürokrasinin müdahalesiyle olabilecek en radikal iş, ancak bir reform hareketidir. Reform hareketi de düzeni dönüştürmek, veya değiştirmek için değil, kurulu düzeni kurtarmak için yapılır. Devrim bir dönüşümse, bu dönüşüm ekonomik, sosyal, siyasal ve anayasal değişikliklerin hepsini kapsar.

1876 yılında Türkiye'de gördüğümüz anayasal değişiklik, devlet yönetiminin içinde olup da 19'uncu yüzyıl gerçeklerine daha uygun düşecek bir Türkiye görmek isteyen yüksek düzey bürokratların içeriden çarpışma- →

Resneli Niyazi Bey ve arkadaşları II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Manastır'da hükümet binasının önündeki kutlamalar sırasında.

MANASTIR ORTASINDA VAR BİR HAVUZ, LALE GÖKMAN, TSKB, 2011

prof. Dr. Aykut Kansu: Arka planda vergi ayaklanmaları var

# 1908 BİR DEVRİMDİ







**Çankaya Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Aykut Kansu (üstte). Kansu'nun İttihat ve Terakki hakkında "1908 Devrimi" adındaki kitabı İletişim Yayınları tarafından yayımlanmıştı.**

rak yaptıkları bir reform hareketidir. Bu reform sürecinde kabul edilen ve 1876 Kanun-ı Esasisi olarak adlandırduğumuz anayasa hiçbir zaman halk egemenliğine dayanan bir parlamento ve parlamento çoğunluğunun güvenine sahip bir iktidar modeli içermiyordu. 1876 yılında yapılabildiği üzere, hemen karşı saldırıya geçtiler. Karşıdevrimcilerin önerisi yeni anayasanın o zamanki Alman İmparatorluğu'nda yürürlükte olan anayasaya benzer şekilde değiştirilmesiydi. Alman İmparatorluğu'nun anayasası da aslında 1876 Kanun-ı Esasisi'ne benzeyen, tüm siyasal yetkileri tahttaki imparatora toplayan, imparatorun hükümeti istediği gibi atadığı ve işine son verdiği bir

Halbuki 1908 yılına gelindiğinde, İttihatçıların en önemli

amaçları arasında seçimlerle oluşturulan bir parlamento ve parlamentonun güvenoyunu alarak çalışacak ve yalnızca parlamentoya karşı sorumlu olacak bir iktidar formülü var. "1908 Devrimi" adlı çalışmada devrimin hemen ertesinde eski düzen bürokratlarından yurtdışına kaçamayanların nasıl görevlerinden azledildikleri, rütbelerinin ve haksız elde edilmiş servetlerinin ellerinden alındığını, hatta kötü şöhreti olan bazı yüksek bürokratların nasıl linç edildiğini anlattıktan sonra İttihatçıların oluşacak parlamento için seçim işlerine önem verdiğinden bahsetmiştim. Seçimlerin büyük çoğunluğu sonuçlanıp da Aralık ayı ortasında son derece görkemli bir törenle açılışı yapılan Meclis'in ilk işlerinden biri "liberal demokratik" olarak adlandıracağımız bir siyasal düzeni anayasal güvenceye kavuşturmak.

Her ne kadar 23 Temmuz günü "Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet ve Adalet", yani "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik ve Adalet" sloganıyla İttihatçılar II. Abdülhamit'in otuz yıl önce rafa kaldırdığı anayasanın yeniden yürürlüğe konmasını istemiş olsalar da, 1908 Devrimi'ni yapanlar gayet iyi biliyorlardı ki 1876 Kanun-ı Esasisi onların uğruna çarpıştığı liberal demokrasi için ihtiyacı karşılamaktan uzaktı. İlk şoku atlattığı üzere, hemen karşı saldırıya geçtiler. Karşıdevrimcilerin önerisi yeni anayasanın o zamanki Alman İmparatorluğu'nda yürürlükte olan anayasaya benzer şekilde değiştirilmesiydi. Alman İmparatorluğu'nun anayasası da aslında 1876 Kanun-ı Esasisi'ne benzeyen, tüm siyasal yetkileri tahttaki imparatora toplayan, imparatorun hükümeti istediği gibi atadığı ve işine son verdiği bir



**İttihat ve Terakki'nin 1908 Devrimi sonrasında Selanik'te toplanan kongresinde seçilen merkez-i umumi üyeleri. Soldan sağa ayakta: İpekli Hafız İbrahim, Enver Bey, Hüseyin Kadri Bey, Mithat Şükrü Bleda. Oturanlar: Mehmet Habip Bey, Mehmet Talat Bey, Ahmet Rıza Bey, Hafız Hakkı Bey, Hayri Bey (solda).**

II. MEŞRUVİYETİN İLK YILI.  
AYGAZ - YKY, 2008



# “İttihatçıların devlet kurtarma projesi akıllarında yok. Amaçları devleti kurtarmak değil. Sivil toplumun iktidarını kurmak.”

kabine sistemine dayanan bir çerçeveye sahipti. 1908 yılı sonunda karşıdevrimcilerin dillendirmeye başladığı bu proje yine kısıtlayıcı bir anayasa önerisiydi. Bürokrasinin iktidarını elinde tutabileceği bir anayasa istiyor eski düzenin savunucuları. Bütün bu tartışmaları göz önüne alırsak, İttihatçılar ile yüksek düzey bürokratlar arasındaki dünya görüşü ve siyasal eğilimlerinin ne kadar radikal bir şekilde birbirine taban tabana zıt olduğunu anlarız. Bu nedenle, benim 1908 Devrimi tartışmaları içinde hep ısrarla karşı çıktığım şeylerden biri de, İttihatçıların devlet kurtarma projesi çevresinde örgütlendikleri iddiası. Böyle bir şey akıllarında yok. Amaçları devleti kurtarmak değil, sivil toplumun iktidarını kurmak. Böyle olduğu için de buna ne “tepeden devrim,” ne de “reform” denilebilir.

**1905-1908 vergi ayaklanmalarına gelelim. Kitabımızda görürüz ki Midilli’de, İşkodra’da, Kastamonu’da özellikle Erzurum ve Trabzon’da ciddi halk hareketleri, isyanlar var. Vergi ayaklanmaları 1908’in öncülü olarak nasıl bir yapı oluşturuyor?**

1873 ile 1896 yılları arasında iktisat tarihçilerinin tüm ayrıntılarıyla anlattıkları dünya çapında çok büyük bir ekonomik bunalım var. Bu ekonomik çöküntü ve uzun durgunluk dönemi hem gelişmiş ülkelerde, hem de Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde sıkıntılar yaratıyor. Ekonomik durumla sosyal ve siyasal hayat arasında koparılamayacak bir bağ olduğunu kabul edersek, 1890’larda II. Abdülhamit’in mutlakiyetçi rejim baskısının, aslında bu korkunç ekonomik çöküntü ve durgunlukla daha da sıkışmış olan halkın taleplerini şiddet uygulayarak bastırma eyleminin önemli bir parçası olduğunu görürüz. Türkiye tarihinde konuşulmayan, devlet-odaklı anlatı dışına çıkmayan, tarihçilerin hiç ilgilenmediği bir önemli olay da 1873-1874 yıllarında yaşanan büyük kıtlık. Bu kıtlığın hikâyeleri yabancıların yaptıkları gözlemlerde parça parça çıkıyor. Ankara üzerine bu yıllardaki kıtlık hakkında okuduğum kaynaklarda çevredeki kasaba ve köylerden Ankara’da yiyecek bulma umuduyla gelip sokaklarda açlıktan ölenlerin sayıca oldukça fazla olduğunu anlıyorum. Bu ve buna benzer felaketlerin siyasete hiç etkisi olmadığını iddia etmek çok büyük saflık. Demek ki bu tarihlerden başlayan genel bir memnuniyetsizlik ve iktidara tepki var. İktidarın bu sorunları çözmemesi ister istemez bir meşruiyet sorununu gündeme getiriyor.



20’nci yüzyıl başında Trabzon’da valilik binası önünde bir tören (üstte). *Le Tour du Monde* gazetesinde yer alan fotoğrafta 1906’da Erzurum’da bir konsolosun cenaze töreni görülüyor (altta).



1873-1896 bunalımının hemen ardından Türkiye’de patlak veren sosyal kargaşa bizim karşımıza “1894-1896 Ermeni Katliamları” olarak çıkıyor. Bu katliamlar devlet gücündeki zaafiyetin çıplak gözle görünür hale geldiğinin ortaya çıktığı anlar. II. Abdülhamit yönetiminin Kürt beylerine vermiş olduğu “özel ordu” kurma yetkisi çerçevesinde faaliyet gösteren Hamidiye alaylarının 1894-1896 yıllarında Ermeni köylerini yağmalayıp köylüleri öldürmeleriyle →





**İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul'da Cağaloğlu'nda bulunan merkez binası (üstte). CENGİZ KAHRAMAN ARŞİVİ**

olaylar. Keza, valilerin alıkonulması, ev hapislerine alınması, şehirden kovulması. Örneğin Erzurum'da emniyet müdürünün linç edilmesi. Tüm bunlar devlet otoritesinin kalmadığı anlamına geliyor. İki yıl yaşantı böyle bir karmaşa içerisinde gidiyor. Bu yalnızca İttihatçıların yurtdışında düşünüp tasarlayalım da yapalım kısmı değil. Eğer bu ayaklanmalar yerelde örgütlenirse, İttihatçılar tarafından da siyasal dönüşüm yoluna sokulmasa, herhalde bu kadar etkili olamayacaklardı.

**Yani "bunu İttihatçılar örgütlediler" diyorsunuz öyle mi?** İttihatçılar bu durumdun yararlandılar. Vergi ayaklanmaları hareketi içerisinde olanların bir kısmı zaten İttihatçılara sempati duyuyorlardı. Bu ayaklanmaları tikanan siyasal düzeni dönüştürme yönüne sokma fikri İttihatçıların yıllardır savundukları parlamenter düzen anlayışıyla örtüşen fikirdi. İttihatçıların yerelde başardığı işlerden genelde pek bahsedilmiyor. Somut bildiklerimizden bir tanesi Dr. Nazım Bey ile ilgili. Dr. Nazım Bey Aydın vilayetinin zengin ailelerinden birine mensup. Tıp eğitimi alıp doktor olması için yollanmış Avrupa'ya. Ondan sonra da Paris'te devrimci olmuş. 1908 öncesi Türkiye'ye gizlice gelip İzmir'deki

garnizonda rütbesiz askerlerin rejime olan bağlıklarını zayıflatmak için yaptığı propaganda işleri var. Yaptığı işin önemi Temmuz 1908'de Makedonya'da ayaklanma çıktığında ortaya çıkıyor. İzmir'den ayaklanmayı bastırmak üzere deniz yoluyla yollanan ordu Selanik'e indiğinde çarpışacağına birden bire İttihatçılara katılıyor. Benzer bir duruma 1906 yılında Erzurum'da ayaklanma çıktığında Erzincan'daki ordunun ideolojik etkilenmeyle şehir üzerine gitmeyi reddetmesinde ve dolaylı olarak devrimcilere destek sağlamasında da görmekteyiz. Erzurum'da konuşlanmış olan askeri birlikler de yapılan propaganda sonucu olayları bastırma hiç yaşanmamıştı. İttihatçıların vergi ayaklanması düzenleyip bununla da iktidarı yıpratma ve devrim yapma gibi baştan düşünülmüş ve tasarlanmış bir planı yok; ama buna benzer olayları iktidarı yıpratma ve devirme yönünde kullanma gibi çok başarılı stratejileri var. Bu amaçla karşılık çıkan her yerde örgütlendiklerini görüyoruz. Kastamonu, ya da Erzurum'daki olaylar aslında yerel güçlerin başlattığı eylemler. İttihatçıların Paris'teki merkezinden direktif alıp da başlatılmıyor olaylar; ama sonuçta yerelde çıkan huzursuzlukları İttihatçılar Paris'teki merkezden bütün bir Türkiye'ye ve dünya kamuoyuna yayıp olayları sahipleniyorlar.

**Siz "İttihat ve Terakki bundan faydalanan ve bu irtibatı sağlayan" dediniz. Peki vergi ayaklanmasının yaşandığı yerlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti ne kadar örgütlüydü?**

1908 Devrimi tarihçiliğindeki en büyük eksikliklerimizden bir tanesi de bu. İletişim Yayınları'ndan çıkan "*İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi, 1908-1913*" adlı kitabımda ayrıntılı bir şekilde bahsettiğim gibi, devrim sonrası rahat bir hayat yaşamadıkları ve sürekli bir rejim ve iktidar mücadelesi içinde çarpıştıkları, son beş yılı savaş ve savaşta yaşanan felaketlerle dolu on yıllık bir süreçten sonra tasfiye edildikleri için İttihatçıların çoğunun hiç anısı yok. Yayınlanmamış; varsa da çok yüzeysel. Örneğin Ahmet Rıza Bey'in anıları liberal demokrasi adına yaptıklarını aslında hiç ön plana çıkartmayan, herkesin zaten bildiği hikâyelerden oluşan oldukça kısa bir metin. Bize Ahmet Rıza Bey'in sürgünde yaşadıklarını, yurtdışında ve yurtiçinde kimlerle bağlantıları olduğunu anlatıyor. Önemli bir İttihatçı politikacı Halil Menteşe'nin anıları da genelde bize çok fikir vermiyor. Meclis zabıtlarını okuduğumuzda Menteşe'nin söz konusu ettiği hikâyelerden daha fazlasını öğrenmiş oluyoruz. Resneli Niyazi Bey'in hikâyesi çok ilginç. Söz Niyazi Bey'den açılmışken onun kimliği hakkında pek bilinmeyen bir durumdan bahsetmek yerinde olur. Dönemle ilgili tarih kitaplarında Niyazi Bey'den bahsederken onun Resne'de sıradan bir subay olduğunu



yazıyoruz. Halbuki Niyazi Bey'den bahsettiğimizde onun yaşadığı yörenin önemli aristokratlarından biri olduğunu söylememiz gerekiyor. Onun 1908 öncesinde Resne'de ikâmetgâh olarak yaptırdığı malikâne aslında ufak bir saray. Paris Belediye Sarayı'nın küçük bir kopyası olarak inşa ettirdiği bu saray günümüzde Resne'de müze binası olarak kullanılıyor. Biz, sıradan tarihçiliğimizde, Resneli Niyazi Bey'i elindeki askeri güçleri toplayıp dağa çıkan bir asker olarak resmediyoruz. Hikâye doğru, ama eksik. Saray benzeri bir malikâne yaptırabilen Niyazi Bey'in nüfuzu, mali durumu ve dolayısıyla önemi hakkında konuşmuyoruz. Bahsettiğimiz hikâyelerin arkasında görmediğimiz çok değişik hikâyeler var. O yüzden de bu sorduğunuz sorunun cevabını tam anlamıyla veremeyiz.

Tarih Vakfı'nın yayınladığı "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti: Paris Merkezi Yazışmaları Kopya Defterleri 1906-1908" adlı kitapta daha önce başka kaynaklarda parça parça yayınlanan yazışmalar toplu halde bulunuyor. Bu yazışmalar bize kuşku duyulmayacak şekilde İttihatçılar ile yurtiçindeki devrimcilerin sürekli haberleşme içinde olduklarını gösteriyor. Cemiyetin yazışmalarını takip ettiğimizde görüyoruz ki gerektiğinde günü gününe gönderilen direktifler var. Orarlardan gelen mektuplar var. Bir şekilde çok sıkı bir haberleşme var. Muhtemelen bu haberleşmenin içerisinde görmediğimiz, ama haberleşme olamadığı zaman neler yapılacağına dair önceden verilmiş kararlar da vardır. O yüzden de yurtiçindeki insanların rolünü hiçbir zaman tam olarak bilemiyoruz. Yurtdışında yayınlanan devrimci malzemenin Erzurum ile Trabzon arasında ticaret yapan birinin kişisel eşyaları arasında çıkması bize aslında çok fazla şey söylüyor. Bu kişilerin her zaman Paris'le bir bağlantısı var.

### Vergi ayaklanmalarında sadece Müslümanlar mı var, yoksa örneğin Ermeniler de işin içinde mi?

II. Abdülhamit toplumdaki etnik ayrımları kullanarak ortak cephe oluşmasını engellemek için çok uğraşiyor; ancak Erzurum'da Ermeni tüccarla Müslüman tüccar hiçbir şekilde bu kıskırtmalara izin vermiyor. Rejimin onları bölmeye izin vermeden ortak hareket gerçekleştiriyorlar ve hareketin başarısında da bence hep bu yatıyor. İttihatçıların zaten Ermeni komitacılarla 1908 Devrimini gerçekleştirene kadar son derece iyi ilişkileri var. Devrimden sonra da bu bir süre devam ediyor. Vergi ayaklanmalarının temelinde

**Makedonya'da Üsküp sancağına bağlı Kumanova'da II. Meşrutiyet'in ilanı günlerinde şehir halkı ve Bulgar çeteciler (sağda).**

etnik ayrımcılık yapmadan ortak hareket etme başarısı var. Türkiye tarihinde kolay kolay görmediğiniz, etnik ayrımcılık tuzağına düşmeden sınıfsal konumları benzer olan insanların ortaklığından bahsediyoruz.

### İttihatçıların içinde "asker siyaset yapacaksa üniformasını çıkarsın" ve "hayır, bu şekilde devam edelim" tartışmasını anayasal düzen talebinin içinde nasıl değerlendirmek gerekir?

Bu yine üzerinde çok fazla konuşulmuş, tartışılmış bir konu değil. Sorumuz aslında şu: Bir devrim sırasında devrimci olup da aynı zamanda ordu mensubu olan insanlar, asker kalarak devrimci olmaya devam etmeli mi, etmemeli mi? İttihatçıların iktidarlarını kurabilmeleri, yani yeni düzeni yerleştirebilmeleri için her kesimden olan insanlara ihtiyacı vardı. Ağırıklı olarak sivil toplum içerisinde gelen desteğin yanısıra, ordu içerisinde de İttihatçılara destek var. İttihatçıların bir kısmının düşük rütbeli subaylar olduğunu da biliyoruz; ama ister sivil, ister askeri yüksek düzey yöneticiler arasında İttihatçıların son derece dikkatli olmalarını gerektiren bir durum var. Temmuz ve Ağustos aylarında azledebildikleri eski düzen paşalarını bertaraf ediyorlar; ama hepsini değil. O yüzden geri kalanları "kazanmalar" lazım. İşçi çok ince bir stratejiyle götürmeleri gerekiyor. Kendilerine destek olabileceklerini düşündükleri askeri ve sivil bürokratlarla ilişkilerini iyi tutmaları ve onlarla yüzde yüz her konuda anlaşmalarına rağmen onları kendilerine düşman etmemeleri ve olabiliyorsa kendi yanlarına çekmeleri lazım. Bu yüzden Meclis-i Mebusan açıldıktan hemen sonra →





## “1908’de eski düzenin yıkılması monarşistlerin her şeyi kaybettiği anlamına gelmiyor. Monarşistler yeni düzeni yıkmaya çalıştı.”

Kâmil Paşa gibi II. Abdülhamit’in gadrine uğramış bir monarşisti sadrazam olarak kabul etmek zorunda kalıyorlar. 1902 yılı sonundan 1908 yılına kadar Makedonya’da asayişî korumakla görevlendirilen, yani İttihatçılarla da mücadele içindeki Müfettiş-i Umumi Hüseyin Hilmi Paşa’ya da



31 Mart’a gelen süreçte sadrazam olarak güven duymak durumundalar. 31 Mart Olayı’nda Hüseyin Hilmi Paşa en hafifinden basiretsiz davranmış olsa da, İttihatçılar Mahmut Şevket Paşa’yı anayasal düzen tarafına çekerek durumu üstesinden geliyorlar. Mahmut Şevket Paşa anayasal düzeni koruma konusunda İttihatçıların

destek aldıkları bir komutan. 1912 yılında darbe olduğunda ve meclis lağvedildiğinde İttihatçıların imdadına bir anlamda yine Mahmut Şevket Paşa yetişiyor. Bu darbeyi bertaraf etmek için 1913 yılı başında Kâmil Paşa kabinesini devirmek gerektiğinde İttihatçılar Mahmut Şevket Paşa’ya güvenerek harekete geçiyorlar. Tabii Mahmut Şevket Paşa

kadar, hem İttihatçı olan, hem de orduda görevli düşük rütbeli subayların ordudaki görevlerine devam etmesi de kritik öneme sahip. Bunu bildikleri içindir ki, monarşistler 1909 yılından başlayarak İttihatçı olan subayların askerlikten ayrılması konusunda olabildiği ölçüde ısrarcı oluyorlar.

Sorunuza yeniden dönecek olursak şu noktayı tekrar vurgulamamız gerekiyor. İttihatçılar 1908 yılında içteki ve dıştaki gelişmeleri lehlerine çevirerek bir devrim yaptılar. Eski düzenin yıkılması monarşistlerin her şeyi kaybettiği anlamına gelmiyor. Devrimden sonra işler bütünüyle rayına oturmuş değil. Benim anlatılarını büyük ölçüde kabul etmekle birlikte Feroz Ahmad ve Eric J. Zürcher’in çözümlerinde hatalı bulduğum konu tam da bu nokta. Hem Feroz Ahmad, hem de Eric J. Zürcher 1908 Devrimi gerçekleşikten sonra bu devrim aleyhine sanki ciddi hiçbir monarşist karşı çıkış olmamış gibi yazıyorlar. 1908’den sonra seçimlerin yapılmasından, meclisin açılmasından, meclisteki tartışmalardan, hükümetlerin kurulup düştü-

**31 Mart olayları sonrası Hareket Ordusu kurmayları Mahmut Şevket Paşa, Hüseyin Hüsnü Paşa ve Enver, İsmet, Hafız Hakkı ve Ali Rıza beyler (üstte solda). II. Meşrutiyet’ten sonra Meclis-i Mebusan, karşıda balkonda Sultan II. Abdülhamit (altta). 1909’da Adana olayları sırasında evlerini kaybeden Ermeniler (karşı sayfada).**





## Ahmet Rıza-Prens Sabahattin

**1908'e giden süreçte Jön-Türklerin iki önemli ismi Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin hakkındaki görüşleriniz nedir?**

Ahmed Rıza Bey denildiği zaman onun 1908 öncesi ve sonrası demokrasi tarihinde oynadığı önemli rol tartışma konusu olmuyor da, "positivist" kimliği üzerinde duruluyor; sanki ona bir etiket yapıştırmak yapmamız gereken en önemli işmiş gibi. Böyle bir kavramın Ahmet Rıza Bey'in siyasal hayatında hiçbir önemi yok. Ahmet Rıza Bey Paris'teki sürgün günlerinde zamanının liberal demokratik ve sol olarak tanımlanabilecek siyasetçileri ve gazetecileriyle sürekli temas halinde olan biri. Fransa'nın önde gelen sosyalistlerinden Jean Jaurès ile yakın ilişkileri var. Jaurès'in *L'Humanité* adlı gazetesi Paris'te çıkan gazeteler içinde, 1908 Devrimi olduğunda Ahmet Rıza ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne en fazla destek veren yayın organı. Ahmet Rıza Bey son derece prensipli biri. Türkiye'de anayasal bir düzenin kurulması için hayatı boyunca mücadele vermiş biri. Prensipli olduğu için inatçı ve katı olmakla suçlanıyorlar. Halbuki Ahmet Rıza Bey belki Dr. Nazım Bey'in pratikliğine ve örgütçülüğüne, ya da Talat Paşa'nın insanları idare etme yeteneğine sahip değil, ama düşüncelerinde hiçbir zaman yalpalamayan, ne yapacağını çok iyi bilen ve bu uğurda da hiçbir şeyi feda etmeden çekinmeyen bir kişi. Anayasal düzen ve bunun olmazsa olmazı olan kişi hak ve özgürlükleri konusunda 1908 sonrası siyasal hayatında da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin paylaşmadığı politikalarına dürüstçe karşı çıkmış. 1915'teki Ermeni katliamını kamuoyunda ilk -ve muhtemelen tek- eleştiren siyasetçi unvanına sahip. Ahmet Rıza Bey'le Prens Sabahattin arasındaki farklılık çok önemli. Buradaki ayrılık kişisel karakter farklılıkları, ya da liderlik ihtirası ile açıklanabilecek kadar basit değil. Ahmet Rıza Bey yalnızca II. Abdülhamit ve onun mutlakiyetçi yönetiminin devrilmesi ile sınırlı bir mücadele yürütmüyor. Liberal demokrat prensipleri özümsemiş, parlamenter bir düzen kurulması için savaşan bir siyasetçi. Prens Sabahattin'in ise hiçbir zaman aklında parlamenter düzen kurulması fikri yok. Onun "*Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*" kitabında bahsettiği kendi düşündüğü sistem içinde iyi eğitilmiş seçkinlerin cahil Anadolu halkını "zirai patron" olarak yönetmesi fikrine dayanıyordu. Bireysel girişim ve özel teşebbüsten anladığı buydu. Prens Sabahattin'in yazdığı ve savunduğu hiçbir metinde ne meclisten, ne partilerden, ne mebuslardan ve ne de seçimlerden bahis var. Fikir olarak Fransa'da etkilenmiş olduğu çevreler de zaten o dönemde Fransız Devrimi'ne şiddetle karşı çıkan ve Fransa'da yeniden mutlakiyetçi monarşinin geri getirilmesi için çalışan aşırı kralcı siyasetçiler. Prens Sabahattin'in 1908 Devrimi sonrası Türkiye siyasetinde oynadığı rol hazin. 1909 ve 1912 yıllarında kendisi hep karşıdevrimci mutlakiyetçi hareket ve darbeler içerisinde yer alıyor. Nedense yazdıklarını doğrudürüst okumayan ve gündelik siyaset alanındaki monarşist faaliyetlerini görmezden gelen sosyal bilimcilerimiz halâ Prens Sabahattin'i liberal görme ve gösterme eğilimindedir. Halbuki, ne ekonomik, ne de siyasal anlamda liberal olarak tanımlayabileceğimiz biri değil Prens Sabahattin.

günden, yerine başka hükümetlerin geldiğinden tabii ki bahsediyorlar; ama onların anlatımında sanki anayasal düzen tartışmasız kabul edilmiş ve sanki bu yeni düzeni yıkmak için monarşistler hiç faaliyet göstermiyormuş gibi bizi yanlış anlamaya iten sorumlu bir tarihyazımı var. Dahası, genç ve tecrübesiz oldukları, ya da gizli işler yapmayı sevdikleri için İttihatçıların kurulan kabinelerde yer almadıklarını okuyoruz bu kitaplarda. Yine bu yüzden 31 Mart Olayı tarihçilerimizin gözünde monarşistlerin düzenlediği ve yönettiği bir karşıdevrim hareketi olmaksızın ziyade, bir dinci ayaklanma olarak anılıyor. Kâmil Paşa'dan ve Prens Sabahattin'den darbenin elebaşları olarak söz ediliyor. En önemlisi, baskın tarih anlatımında 1912 Darbesi'nden hiç bahsedilmiyor. 1912 yılı Ağustos ayı başında ordu içindeki yüksek rütbeli subayların da desteğiyle Kâmil Paşa ve Prens Sabahattin taraftarlarının nasıl meclisi feshettirdiği, İttihatçıların nasıl saklanmak zorunda bırakıldığı, yakalananların hapsedildiği, özgür basın tamamen susturulduğu, başlayan Balkan Savaşı bahane edilerek partilerin kapatıldığı, tarihçilerimiz bu eskiye dönüşü anlatmaktan nedense itinayla kaçınıyorlar.

Tarihi gerçeklikten bahsedilmeyince de İttihatçılar sanki beceriksizlikleriyle iktidardan uzaklaştırılmış gibi gösteriliyor. Yeni anayasal düzen yerli yerine oturmuş ve sanki eski düzen savunucuları kaderlerine boyun eğmiş gibi bir tarih anlatımından mustaribiz. Gerçeklikten uzak bu anlatım ordunun bir kurum olarak yeni düzenin yanında olup olmadığı hakkında bize tatmin edici bilgi vermiyor. Dikkatli bakarsak ordunun aslında ikiye bölünmüş olduğunu görüyoruz. →





II. Meşrutiyet'in ardından ilk seçimler Kasım-Aralık 1908'de yapıldı. 20 Kasım 1908'de Mekteb-i Sultani bahçesinde seçim sandığı görüldü (İstif). Sultan II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet sonrasında cuma selamlığında (karşı sayfa).

Mrs. Les représentants  
de votés de la Constitution.  
Au jardin du Lycée Impérial Galata Serail

O yüzden ki, askerlerin siyasetle bağı koparması arzusu- nu eski düzen taraftarları her fırsatta tekrarlıyorlar. Devrimin içinde yer alan subayların siyasal faaliyette bulunabilmeleri için askerlikten istifa ederek sivil olmaları gerekliliği aslında eski rejimi isteyenlerin bulduğu çok güzel bir propaganda aracı. İttihatçı subayların üniformalarını çıkartıp sivil olarak siyasete katılmaları tartışmaları arasında ordunun içindeki bölünmüşlüğü kullanarak anayasal düzene sempati duyanları zayıflatma taktiğinin önemli bir parçası. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni bölmek için karşıdevrimci Miralay Sadık Bey'in kurduğu Hizb-i Cedit 1912 Darbesi öncesi bu konuda oldukça başarılı bir faaliyet gösteriyor. Büyük oranda ordu içindeki ilişkileri dolayısıyla yeni anayasal düzeni ayakta tutmayı zar zor başarabilen İttihatçılar için ise, orduda resmi ayaklanmanın olması hayati bir öneme sahip.

**1908 Devrimi'yle birlikte askeri bir kadro da bürokratlarla beraber ortaya çıkıyor. Askerlerin meşrutiyet fikrinden, ya da devrim fikrinden etkilenmesini nasıl anlamak gerekir?**

1908 Devrimi'nde harp okullarından yeni mezun olmuş düşük rütbeli subaylar da var. Devrimi savunan bir kısım küçük rütbeli subayların varlığı ordunun tamamının yeni düzenden yana olduğu anlamına gelmiyor tabii ki. Bunu iddia etmek çok yanlış. 1908 Devrimi'ni bir devrim olarak algılamak istemeyenler ve olaya tepeden devrim ya da radikal reform projesi olarak bakanlar hem askeri, hem de sivil bürokrasinin modernleşmeci bir ideolojiden yana olduğu varsayımından hareket ediyorlar. Modernleşmenin de demokratikleşme ile özdeş olduğunu varsayıyorlar.

Modern eğitim kurumlarında yetişmiş bürokrat kadroların hepsinin yeni düzeni kucakladığını ve kabullendiğini varsaymak doğru değil. Onların modern eğitim kurumlarından mezun olmaları, modern dünyayı tanımaları ve yabancı dil bilmeleri sanki bu kurumlardan mezun herkesin Türkiye'nin ilerlemesi için yeni düzenden yana tavır almasını kendiliğinden gerektirmiş gibi düşünülüyor. Benim böyle kategorik bir görüşe ciddi itirazım var. Modern eğitim görmüşler içinde öylesi de var, böylesi de var. Gazi Ahmet Muhtar Paşa da, oğlu Mahmut Muhtar Paşa da eğitim görmüş, yabancı dil bilen Avrupa hayranı subaylardı; ama bu durum onların 1912 Darbesi'nde eski düzen yanlısı aktörler olarak karşımıza çıkmasına engel olmadı. Ali Kemal Bey de Paris'te siyasal bilimler okumuştur 1908 öncesinde; ama 1908 sonrasında Türkiye'deki en başarılı karşıdevrimci olarak kalem oynattı basında. 1912 yılındaki darbeyi alkışlarken "esas inkılap şimdi oldu" diye başyazarı olduğu gazetede gerçekliği rahatça çarptabiliyordu.

İster düşük rütbeli subaylar, ister yüksek rütbeli paşalar olsun, 1908 Devrimi'nden sonra anayasal rejimi sahiplenen ordu mensuplarıyla eski düzeni isteyenler sürekli bir çatışma halinde. Sonunda belki yeni düzeni savunanlar galip geliyor, ama bu eski düzeni savunanların tamamıyla yok edildiği anlamına gelmiyor. Geriye dönüp baktığımızda, 1908'de iddia edebilir misiniz ki ordu mensuplarının hepsi anayasal düzenden yanalardı? Bunun ilk büyük sınavı 31 Mart Olayı'nda yaşanıyor. Mahmut Şevket Paşa azimli bir şekilde anayasal düzeni savunmaya karar verip de Selanik'ten İstanbul üzerine yürümese ve İstanbul'daki



# İttihatçılar ve II. Abdülhamit'in çekişmesi

Dokuz aylık bir Sultan Abdülhamit ve İttihatçı beraberliği var 1908 Devrimi'nde. Bunun için ne denilebilir?

İttihatçıların yazdıklarından ve yaptıklarından çıkardığım kadariyle, İttihatçıların derdi pek kişilerle değil; düzenle ilgili. Onların istediği, simgesel olarak Sultan Abdülhamit'in temsil ettiği mutlakyetçi düzenin yok olması. 1908 Devrimi'yle birlikte mutlakyetçi düzeni, bu düzene hizmet eden hafife teşkilatını ortadan kaldırmaları, eski düzenin yüksek bürokratlarının en ön planda olanlarını tasfiye etmeleri işi bir şahıs kavgası haline dökmüyor. Abdülhamit padişah olarak devleti temsil ediyor ve en tepedeki devlet yöneticisini tam güçlü olmadığınız bir zamanda iktidardan alacağı etmek son derece riskli bir hareket. Bu nedenle de Sultan Abdülhamit'i, gündelik siyasal olayları yönlendirmediği sürece, kendilerinin yönetebileceklerini düşünüyorlar. Padişahlık makamını baştaki padişahın hiçbir şekilde etkili olmadığı, yalnızca temsili olarak işgal ettiği bir makam olarak düşünüyorlar. İngiltere'de de, dünyanın başka meşrutî monarşilerinin de böyle. Yeni anayasal uygulama çerçevesinde parlamenter düzenin işlediği bir meşrutî monarşi kurulursa zaten Abdülhamit'in sarayında oturacağı ve gündelik işlere karıştırmayacak bir şekilde kontrol altında tutulacağı düşünülüyor.

İttihatçıların ilk tedirginliği daha 1908 yılı bitmeden başlıyor. Abdülhamit'in meclisin açılış töreninde yaptığı konuşma anayasal iktidar mücadelesi veren İttihatçılarda soğuk düş tesiri yapıyor. Kâmil Paşa'nın desteğiyle yazılmış olan bu açılış konuşması durumu apaçık gözler önüne seriyor. İttihatçılar bu anlamda dünyayı toz pembe gören saf insanlar değil, Türkiye'de anayasal düzenin kurulduğunu müjdelemesi beklenen açılış konuşması, içerik itibarıyla İttihatçıları huzursuz eden bir konuşma oluyor. Ondan sonra belki de çok daha dikkatli izliyorlar siyasal durumu. 31 Mart'a giderken İttihatçılar şunu yaşıyor: Kâmil Paşa kabinesindeki Harbiye ve Bahriye nazırları hiçbir sebep yokken, yine eski dönemdeki gibi, Abdülhamit tarafından değiştiriliyor. Bu nedenle verilen güvensizlik oyuyla Kâmil Paşa hükümeti düşürülüyor; çünkü bu olay monarşistlerin eski düzeni yeniden ihya etmesine yönelik "masum" bir başlangıç görünümünde. İşlerin

çok kısa sürede bu noktaya gelmesi Abdülhamit'in yeni anayasal düzen için ne kadar çok tehlike barındırdığını kanıtlanmış oluyor. Abdülhamit'in 31 Mart'ta eski düzeni geri getirmeye çalışanlarla birlikte hareket etmesi. İstanbul'da da 31 Mart Olayı yaşanırken Adana'da da Ermenilere yönelik katliamda saray



görevlilerinin Abdülhamit adına kışkırtma yapmış olmaları, bu olay bastırıldığında, kendisinin vakit geçirilmeden tahtan indirilmesini gerekli kıyor..

orduyla savaşmayı göze almasaydı, 31 Mart Olayı başanlı bir karşıdevrim hareketi olarak tarihe geçebilirdi. Bu ilk karşıdevrim hareketi ancak Selanik'ten gelen ordunun sokak sokak çarpışması sayesinde bastırılabilir ve ancak bu sayede anayasal düzen yeniden kurulabilir.

1912 yılındaki darbede ordunun bölünmüşlüğüne daha açık görmekteyiz. Meclisin kapısına kilit vurulduğu bu darbede yüksek rütbeli komutanlardan Nazım Paşa'nın büyük sorumluluğu var. Darbeyle birlikte iktidara gelen Dahiliye Nazırı Ahmed Reşit Rey de özgürlükçü siyasal hayatın tamamen ortadan kaldırılması için çok çaba sarfediyor. Görünen o ki, kurulmuş olan anayasal düzeni yıkmak için ellerinden geleni yapan bir askerî ve sivil bürokrasi var. İttihatçıların meclis kapatıldığında yapabilecekleri tek iş Selanik'e gitmek oluyor. "İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913" adlı kitabımda etraflı bir şekilde anlattığım için hikâyenin ayrıntısına girmeyeceğim. Meclisin kapatılacağı kesinleştiği gün Cavit Bey'in

kürsüden yaptığı son derece etkileyici bir konuşma var. Yabancı basının verdiği haberlerden anlıyoruz ki, Cavit Bey'in nutku esnasında meclis İttihatçıları savunan askerlerle çevrili ve Cavit Bey o yüzden tutuklanmadan konuşmasını yapabiliyor. Sonrasında da İttihatçılar İstanbul'dan ayrılıyor. Selanik'e gidip orada bir sürgün meclisi kurmak istiyorlar. Bu ise, sırtlarını dayayabilecekleri silahlı bir güce sahip olmalarıyla mümkün. Sürgün meclisi kurma teşebbüsü sırasında Makedonya'daki subaylarla görüşmeler yapıp onlardan destek alıp alamayacaklarını araştırıyorlar. Sonunda anlıyorlar ki, kendilerine verilen destek yüzde elliyi bulmuyor. Böyle olunca sürgün meclisi fikrinden vazgeçmek zorunda kalıyorlar. Bu olay bir kere daha gösteriyor ki, İttihatçılara ana destek askerî bürokrasiden geliyor demek doğru değil. Ordu içerisinde düşük rütbeli subayların İttihat ve Terakki'nin kuruluş aşamalarına katılmış, ya da cemiyette yöneticilik yapması ordunun İttihatçı olduğu anlamına geliyor ●





**Çankaya Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Aykut Kansu (üstte). Kansu'nun İttihat ve Terakki hakkında "1908 Devrimi" adındaki kitabı İletişim Yayınları tarafından yayımlanmıştı.**





**İttihat ve Terakki'nin 1908 Devrimi sonrasında Selanik'te toplanan kongresinde seçilen merkez-i umumi üyeleri. Soldan sağa ayakta: İpekli Hafız İbrahim, Enver Bey, Hüseyin Kadri Bey, Mithat Şükrü Bleda. Oturanlar: Mehmet Habip Bey, Mehmet Talat Bey, Ahmet Rıza Bey, Hafız Hakkı Bey, Hayri Bey (solda).**

II. MEŞRUTİYET'İN İLK YILI,  
AYGAZ - YKY, 2008





**20'nci yüzyıl başında Trabzon'da valilik binası önünde bir tören (üstte). *Le Tour du Monde* gazetesinde yer alan fotoğrafta 1906'da Erzurum'da bir konsolosun cenaze töreni görülüyor (altta).**





Eski bir kartpostalda "Hürriyet Kahramanı" Resneli Niyazi ve arkadaşları görülüyor. Yanlarında da Niyazi Bey'in meşhur geyiği (altta), Manastır'da II. Meşrutiyet'in ilanı sırasında 3'üncü Tabur askerleri ve imamı ellerinde "Çok Yaşa Hürriyet" yazan kâğıtlarla (sağda).





بادی ملک سائیدہ کی رفقائے کرب و کجی







**İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul'da Cağaloğlu'nda bulunan merkez binası (üstte). CENGİZ KAHRAMAN ARŞİVİ**

## anmalarında sadece Müslümanlar mı var, yoksa meniler de işin içinde mi?

mit toplum içindeki etnik ayrımları kullanarak oluşmasını engellemek için çok uğraşiyor; an'n'da Ermeni tüccarla Müslüman tüccar hiçbir işkurtmalara izin vermiyor. Rejimin onları böl-vermeden ortak hareket gerçekleştiriyorlar ve şarısında da bence hep bu yatıyor. İttihatçıların komitacılarla 1908 Devrimi gerçekleşene erece iyi ilişkileri var. Devrimden sonra da bu am ediyor. Vergi ayaklanmalarının temelinde

**Makedonya'da Üsküp sancağına bağlı  
Kumanova'da II. Meşrutiyet'in ilanı günlerinde  
şehir halkı ve Bulgar çeteciler (sağda).**















II. Meşrutiyet'in ardından ilk seçimler Kasım-Aralık 1908'de yapıldı. 20 Kasım 1908'de Meclis-i Sultani bahçesinde seçim sandığı görülmüştür. (İstisna). Sultan II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet sürecinde sınırsız selamlığında (karşı safta).

Mrs. Les représentants  
de votés de la Constitution.  
Au jardin du Lycée Impérial Galata Serail



